

Politikerna har gjort stora hål i trygghetssystemen

Dagens Nyheter den 11 september 2022

I tider av krig, pandemi och prisökning-ar måste vi fråga oss hur väl samhällets trygghetssystem fungerar. Jämfört med andra länder har Sverige gett den offentliga sektorn ett betydande ansvar för människors ekonomiska trygghet. Ekonomiskt sett kan socialförsäkringar – det vill säga obligatoriska, gemensamt finansierade försäkringar – ha flera fördelar genom att risker sprids över hela befolkningen. Men om systemen inte vårdas av beslutsfattarna utnyttjar vi inte fördelarna fullt ut.

I en ny rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO), "Tryggare kan ingen vara?", konstaterar vi att det finns stora maskor i det svenska skyddsnätet, och att systemen har urholkats under lång tid. Vi lägger också fram en rad förslag för att motverka denna utveckling. Fem av dessa förslag är särskilt viktiga:

1. Gör socialförsäkringarnas finansiering transparent genom egenavgifter.

För att försäkringar ska ge människor trygghet måste de veta att de är försäkrade, mot vad och vilka villkor som gäller. Detta är självklart på marknaden för privata försäkringar, men det är minst lika viktigt när staten tvingar människor att vara försäkrade. Likväl är staten notoriskt dålig på att informera människor om socialförsäkringarna, vad de försäkras och vad det kostar.

Ett exempel: De allra flesta känner till att kommunalskatten är drygt 30 procent, men få vet att de så kallade arbetsgivaravgifterna, en blandning av löneskatt och socialförsäkringsavgifter, också ligger på drygt 30 procent.

En reformering av den svenska tryggheten kan med fördel börja med att göra löneskatter och försäkrings-avgifter synliga på lönebeskedet, och renodla egenavgifterna till olika försäkringar så att de täcker de faktiska utbetalningarna (åtminstone ungefärligen och över en konjunkturcykel). Egenavgifter bör enbart tas ut på inkomster som är skyddade av försäkringen.

2. Säkra socialförsäkringarna genom inkomstindexering.

Det finns ingen vetenskaplig sanning kring nivån på inkomstskyddet: Är den för låg ger försäkringen inte adekvat trygghet, är den för hög finns risk för ohållbara beteendeanpassningar. Där-emot är det okontroversiellt att konstatera att försäkringar mot inkomst-bortfall skapar trygghet för att -individerna vet att en viss del av in-komsten är försäkrad.

I Sverige räknas många ersättningar upp med den allmänna prisutvecklingen. Arbetslöshetsförsäkringen indexeras inte alls. Den trygghet som socialförsäkringarna skapar släpar -därmed efter när människors in-komster ökar snabbare än priserna, vilket är normalfallet. När

priserna ökar snabbare än inkomsterna skapas i stället problem i de offentliga finanserna då utbetalningarna ökar snabbare än skatte-intäkterna.

Under lång tid har huvudproblemet med prisindexering varit att tryggheten har urholkats. Prisindexeringen var ett smidigt sätt för staten att spara pengar på 1990-talet, men långt efter att Sveriges ekonomi kom i balans har bristen på inkomstindexering gjort att den svenska välfärdsstaten ändrat karaktär i det tysta. Eftersom skatteintäkter ökar automatiskt när inkomsterna växer blir konsekvensen att medborgarna har överbeskattats, vilket politikerna hellre talar om som ett "reformutrymme" som uppstår i de offentliga finanserna.

Den bristande indexeringen har också bidragit till ökad inkomstspridning, eftersom ersättningarna sjunker relativt lönerna för de arbetande. Ersättningsnivån bestäms därmed inte politiskt utan av tillväxttakten som urholkar värdet av försäkringen. Vårt förslag att gå över till inkomst-indexering bidrar till att "tillväxtsäkra" tryggheten och gör försäkringen mer förutsägbar både för den enskilde och för skattebetalarna.

3. Gör arbetslöshetsförsäkringen obligatorisk.

Det inkomstbortfall som uppstår vid arbetslöshet är närapå ett skolboks-exempel på när en socialförsäkring kan skapa fördelar. En tidsbegränsad ersättning på en väl avvägd nivå kan bidra till arbetsmarknadens flexibilitet genom att arbetslösheten avdramatiseras. Om alla är med bidrar grupper med låg arbets-löshetsrisk till tryggheten för mer utsatta grupper, samtidigt som alla drar nytta av den trygghet som försäkringen skapar.

Trots detta saknar Sverige en obligatorisk arbetslöshetsförsäkring. 1934 beslutade riksdagen om det så kallade Gent-systemet, som innebär att försäkringen administreras av fackföreningarna medan staten svarar för mer-parten av finansieringen. Det finns många problem med denna ordning, men ett av de mer uppenbara är att frivillighet gör att vissa kommer att välja att stå utanför försäkringen och sedan ändå förvänta sig – eller vara i behov av – stöd när en oväntad olycka är framme.

För Sveriges del illustrerades detta under viruspandemin som drabbade världen 2020, då avsaknaden av allmän arbetslöshetsförsäkring skapade behov av hastiga och onödigt kortsiktiga politiska brandkårsutryckningar.

4. Återskapa ett fungerande pensionssystem.

Det pensionssystem som Social-demokraterna och de borgerliga enades om på 1990-talet hade många lovvärda inslag såsom inkomstindexering, transparens och en koppling mellan avgifter och förmåner som ger drivkrafter till arbete. Men i stället för att reformera övriga försäkringar på liknande sätt, är partierna nu upptagna med att förstöra systemet.

Det nyligen införda inkomst-pensionstillägget gör systemet krångligare, förvränger arbetsincitamenten och har bidragit till en olycklig kortsiktig politisk löfteskarusell. Pensionssystem är (implicita) sociala kontrakt mellan generationer och det är beklagligt att ändringar införs utan hänsyn till dagens unga eller till kommande generationer.

5. Motverka fusk och -felaktiga utbetalningar genom ökat informations-utbyte inom den -offentliga sektorn.

Sverige har länge haft hög tillit -mellan människor och till den offentliga sektorn. Men tilliten är inte blind. Myndigheter straffas när medborgarnas förväntningar inte infrias. Den ryckiga politiska styrningen av socialförsäkringarna har sannolikt minskat männi-skors förtroende för Försäkringskassan.

Ett annat allvarligt hot mot tilliten till socialförsäkringarna är fusk, bedrägerier och felaktiga utbetalningar. Enligt Polismyndigheten kan problemen kopplas till myndigheternas tillitsbaserade system i kombination med bristande kontrollverktyg och till myndigheternas begränsade möjligheter att samköra uppgifter från olika register för att motverka felaktiga utbetalningar.

Den politiska oenigheten om socialförsäkringarna är betydande, men funge-rande socialförsäkringar borde inte vara något kontroversiellt. Förhoppningsvis gör våra förslag det lättare att enas om viktiga reformer.

Andreas Bergh

Agneta Kruse